

O'QUVCHILARNING XALQ CHOLG'ULARIGA BO'LGAN QADRIYATLI MUNOSABATINI TARBIYALASH

Fayoz Samiyevich Azizov

Qarshi davlat universiteti, Cholg'u ijrochiligi va vokal san'ati kafedrası mudiri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchilarni musiqa san'atiga va tavsiya qilingan xalq cholg'usiga bo'lgan qadriyatli munosabatini tarbiyalash masalalari yoritib berilgan. Maqola o'zbek va chet el adabiyotlaridan olingan ilmiy manbalar bilan boyitilgan.

Tayanch so'zlar: qadriyat, munosabat, tarbiya, san'at, estetik tarbiya, madaniyat, go'zallik, mukammallik, qalb zavqi, hissiy munosabat, tuyg'u.

ABSTRACT

This article discusses the issues of educating a value attitude to musical art and the recommended folk instrument. The article is filled with scientific sources taken from Uzbek and foreign literature.

Keywords: value, attitude, education, art, aesthetic education, culture, beauty, perfection, joy of the heart, emotional attitude, feeling.

KIRISH

Ilmiy-uslubiy jihatdan musiqa san'atiga qadriyat munosabatini tarbiyalash muammosi yetarlicha o'rganilmagan. San'at sohasidagi ta'lim standarti o'quvchidan shakllangan qadriyatlar tizimiga ega bo'lishini, shu jumladan musiqa san'ati sohasida ham talab qiladi. Shuning uchun estetik qadriyatlar tizimini yaratish uchun boshlang'ich maktab yoshidayoq poydevor qo'yish kerak. Bu madaniy merosning "oltin fondi"ni tashkil etuvchi mumtoz (klassik), ya'ni maqomlar va ular asosida yaratilgan musiqa asarlari, hamda jahon musiqa madaniyatiga mansub musiqa asarlarini o'zbek milliy musiqa cholg'ularida ijro etishni o'rganishga asoslangan.

Qadriyatlar masalasi birinchi bor Suqrot tomonidan ko'tarilgan, u uni o'z falsafasining markaziy nuqtasiga aylantirdi va uni nima yaxshi degan savol sifatida shakllantirdi. Gumanistik ta'lim paradigmasiga o'tish amalga oshirilmoqda-ki, uning eng muhim tarkibiy qismi o'rganilayotgan voqelikka qadriyatli munosabat bo'lib, shaxsning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Biroq, jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida hayotiy qadriyatlarning yo'qolib borishi, san'at turlarining estetik ahamiyati qadrsizlanishi

muammosi sezilarli darajada koʻzga tashlanmoqda. Ushbu muammoni faqat oʻquvchilarda hayotiy qadriyatlar hamda sanʼatga nisbatan qadriyatli munosabatni tarbiyalash orqali yengib oʻtish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qadimgi va oʻrta asrlar falsafasida qadriyatlar borliqning oʻzi bilan belgilanadi. Qadimgi va oʻrta asr faylasuflari Platon (Geraklit, Demokrit, Suqrot, Forobiy) qadriyatli munaosabatlarning oʻlchov elementlarini moʻtadillik va oʻz vaqtidalik, goʻzallik, mukammallik, aql, tushunish, qalb zavqidir deb koʻrsatadi. Keyinchalik Aristotel qadriyatlarni shaxsiy “ichki qadriyatlar” (inson, baxt, adolat)ga ajratadi. Oʻrta asr qadriyatlari birinchi navbatda diniy, ilohiy xususiyatga ega edi. Oʻrta asr ongiga eʼtiqod, umid, sevgi kabi maʼnaviy qadriyatlar yoki ilohiy fazilatlarni ham eʼtirof etish xarakterlidir.

Uygʻonish davrida insonning fuqarolik huquqlari, farovonligi, insonparvarlik kabi tushunchalari qadriyatning birinchi qatorida taʼkidlangan. Oʻz navbatida insonning irodasi, erkinligi, ichki faoliyati qadriyat sifatida qaraladi. Qadriyat tushunchasini birinchi boʻlib nemis faylasufi I.Kant (1724-1804yy.) soʻzning tor maʼnosida qoʻllagan, u qadriyatlarni tabiati va maqsadlariga koʻra mutlaq va nisbiyga ajratgan. “Mavjudligi bizning irodamizga emas, balki tabiatga bogʻliq boʻlgan narsalar, agar ular aql bilan taʼminlanmagan boʻlsa, ular vosita sifatida faqat nisbiy qiymatga ega va shuning uchun narsalar deb ataladi ...” [5,269 b]. Maqsadlar subʼektiv yoki obʼektiv boʻlishi mumkin. Shunday qilib, bizning irodamizdan mustaqil ravishda mavjud boʻlgan va aql bilan taʼminlanmagan narsalar obʼektiv maqsadlarga ega emas. Ular faqat bizning subʼektiv maqsadlarimiz bilan bogʻliq. Shuning uchun ular nisbiy qadriyatlardir. [5, oʻsha erda]. Kant inson mavjudligining mutlaq qiymatining sharti sifatida “.. yaxshi iroda-istak, qobiliyat erkinligi” [5,269b] bilan belgilaydi. U mukammal goʻzallikni, estetik did va qadr-qimmat kabi estetik qadriyatlarni ajratib koʻrsatdi. “Qobiliyatning tanqidiy tahlili” kitobida (1790y.) faylasuf qadriyat haqida quyidagicha fikr bildiradi: “...agar dunyo jonsiz narsalardan iborat boʻlsa, yoki qisman tirik mavjudodlardan iborat boʻlib, lekin aqlli mavjudotlardan mahrum boʻlsa, unda bunday dunyoning mavjudligi hech qanday qiymatga ega boʻlmaydi” [4, 485b].

XX-asrning 20-yillarida musiqachi-pedagoglar musiqiy sanʼat va bolaning hayotiy tajribasi oʻrtasida bogʻliqlik zarurligini tushundilar. B.V.Asafev oʻz davrining ilgʻor qarashlari, yoʻnalishlari, zamonaviy musiqachilarning bayonotlarini umumlashtirib,

ularning individual va ommaviy musiqa san'ati sohasidagi ajoyib yutuqlarini tahlil qilib, hayotiy tajribani to'ldirishda musiqa idrokining ahamiyati to'g'risida o'z fikrlarini bayon etdi [6,186b].

Zamonaviy fan inson tomonidan qadriyatlarni o'zlashtirishning quyidagi darajalarini aniqladi. Bu ta'riflarni qiyoslash "musiqiy san'at asarlariga, xalq cholg'ulariga qadriyat munosabati" tushunchasining quyidagi ta'rifini ilgari surishga imkon beradi. Bu konsepsiya musiqa san'ati shaxs uchun estetik ahamiyatga ega bo'lgan munosabatni, musiqa san'atiga ongli ehtiyojning mavjudligini va unga amaliy qiziqishni anglatadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, musiqa san'ati asarlari hamda xalq cholg'ulariga qadriyatli munosabatni tarbiyalash jarayoniga ko'plab omillar ta'sir qiladi, jumladan bolaning hayotiy tajribasi va o'qituvchi tomonidan tashkil etilgan muvaffaqiyatli dars mashg'ulotlari holatini aktuallashtirish. O'quvchilarni musiqa san'ati (asarlariga) va tavsiya qilingan xalq cholg'usiga bo'lgan qadriyatli munosabatda tarbiyalash uchun ko'proq imkoniyatlar ochadigan texnologiyalarni yaratish zarur. Bunday texnologiyani ishlab chiqish uchun bu imkoniyatlar musiqa san'ati (ta'limi)ning zamonaviy metodologiyasi, nazariyasi va metodologiyasida qay darajada talab mavjudligi aniqlanishi kerak. Bundan tashqari bolalarning umumiy ommaviy musiqa san'ati (ta'limi)ning mahalliy tizimini tahlil qilish nazarga tutiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'quvchilarining musiqa san'atiga va tavsiya qilingan xalq cholg'usiga bo'lgan qadriyatli munosabatini (musiqa asarlariga bo'lgan qadr-qimmatini) tarbiyalash darajalarining asosiy ko'rsatkichlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: musiqiy tajribalardan xabardorlik, xalq cholg'ularini bilish, bolaning musiqiy hodisalarni adekvat aks ettirishga tayyorligi, ehtiyoj va qiziqishning amaliy namoyon bo'lishi, musiqa san'ati bilan aloqasi.

Aynan maktab yoshida o'quvchilarda dunyoga, milliy musiqa asarlariga, musiqa san'atiga, xalq cholg'ulariga qadriyatli munosabat asoslari yaratiladi. Ta'limning gumanitar strategiyasi o'sib kelayotgan zamonaviy avlodni tarbiyalashning ustuvor uslubiy yondashuvlaridan biri hisoblanadi. Jahon ta'lim makonining aksiologizatsiyasi mavjud bo'lib, bu o'zbek milliy musiqa san'ati (ta'limi)ni modernizatsiya qilishning qiymat ustuvorligini aniqlash zarurligiga olib keladi.

Musiqa san'ati (asari, xalq cholg'ulariga)ga qadriyatli munosabatni shakllantirishning *hissiy, kongitiv, xulq-atvor*

jihatlari mavjud. Keling, ushbu jihatlarning mohiyatini bizni qiziqtirgan muammo-o'quvchilarda musiqa asarlariga qadriyatli munosabatni rivojlantirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqaylik. Musiqiy san'at (asarlari)ga, tavsiya qilingan xalq cholg'usiga qadriyat munosabatining subyektivi o'quvchi bo'lib, bunda musiqa san'ati ob'ekt vazifasini bajaradi.

Hissiy jihat-bu tashkiliy, rahbarlik qiluvchi komponent, qadriyat jarayonining o'zagi, u qadriyatlarni shakllantirishda hal qiluvchi ijodiy rolga ega bo'lib, bolaning o'tmish tajribasi bilan belgilanadi. Idrok etish jarayonida musiqa tasvirining tajribasi va mavjudligi, musiqiy asarni idrok etish vaqtida ilgari olingan musiqiy va estetik tajribalar, shaxsiy muhim hayotiy vaziyatlar qanchalik dolzarb bo'lganiga bog'liq. Hissiy jihat musiqaga hissiy munosabat sifatida tushuniladi, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita hissiy reaksiyalarning idrok etilgan musiqiy tasvir mazmuniga muvofiqligi darajasi, idrok etilayotgan musiqaga shaxsiy ma'noning yoki munosabatning kiritilishi [8, 192b].

Kognitiv jihatga quyidagilar kiradi: musiqa san'atini idrok etishda to'plangan musiqiy va nazariy bilimlarni yangilash; bolaning hayotiy tajribasida idrok etilgan musiqiy cholg'ular, atamalar, nota yozuvlari, musiqiy tasvirlar bilan (assotsiativ) aloqalarning mavjudligi; musiqaga qiziqishning mavjudligi, musiqa san'atiga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni ongli ravishda tushunish. Bolaning pedologiyasi va kognitiv rivojlanishiga oid asarlar muallifi L.S.Vigotskiy (1896-1934yy.) ta'rifiga ko'ra, badiiy his-tuyg'ular, "kognitiv va hissiy tamoyillarning sintezi zarur bo'lgan darajada his-tuyg'ularni anglatadi" [2, 21-27b].

Xulq-atvor jihati: O'quvchilarining musiqa san'atiga (asariga) va tavsiya qilingan xalq cholg'usiga bo'lgan qadriyatli munosabatini tarbiyalashning xulq-atvor jihati musiqa cholg'usini avaylab, ehtiyot qilish, musiqa asarini idrok etish jarayonida bolaning xatti-harakatlaridagi reaksiyalari bilan belgilanadi (ba'zida bu reaksiyalar bo'lmasligi mumkin). Xulq-atvor jihati idrok etilgan musiqaga nisbatan qadriyat munosabatining faktik va samarali namoyon bo'lishi - musiqiy hodisalarni baholash jarayonida shaxsiy pozitsiyani himoya qilish qobiliyati, musiqiy tinglash faoliyatida ishtirok etish istagi, tinglash qobiliyati bilan belgilanadi. O'quvchi musiqa asarini tinglab bastakor va ijrochining (o'z cholg'usida mahoratli ijrosi bilan) san'atiga qanchalik hurmat ko'rsata olishi bilan belgilanadi.

O'quvchilarning musiqa san'atiga qadriyatli munosabati va ongi qadriyatli xulq-atvorining asosidir. Qadriyatli xulq-atvor deganda insonning maqsadli harakatlari, ichki tartibga soluvchi ongli munosabati tushuniladi. Bu jihat u yoki bu qadriyatning qay darajada

shaxsning ichki ehtiyojiga, uning barqaror manfaatlariga aylanganligi bilan ham bogʻliq.

Zamonaviy fan inson tomonidan qadriyatli munosabatni oʻzlashtirishning quyidagi darajalarini aniqladi. Dastlabki bosqichda inson faqat tashqi qadriyatlarni oʻzlashtiradi, bu beqaror ijtimoiy munosabatning paydo boʻlishiga olib keladi. Munosabatning qadriyatli yoʻnalishi har doim ham shaxsning faoliyatiga aylantirilmaydi, yaʼni u ong bilan aniqlanadi. Aytish mumkinki, qiymat yoʻnalishi emas, balki yoʻnalish qiymati mavjud. Qadriyatni assimilyatsiya qilishning navbatdagi bosqichi inson tomonidan emotsional darajada idrok qilinadi, qadriyatning ijtimoiy ahamiyati sezilmaydi. Ijtimoiy munosabat beqaror va faollikka aylanmasligi ham mumkin. Shaxsning xulq-atvori uning qadriyat yoʻnalishiga mos keladi. Shuni taʼkidlash mumkinki, musiqiy hodisalarni baholashda tinglovchi bir tomondan badiiy asarga baho bersa, ikkinchi tomondan musiqani idrok qiladi. Aynan baho subʼektning badiiy asar (musiqa sanʼati yoki tavsiya qilingan xalq cholgʻusi)ga munosabatini shakllantiradi.

Estetik munosabatning rivojlanish darajasi sanʼatning shaxsda qay darajada oʻzlashtirishga ega boʻlganlik qiymati bilan belgilanadi. U uchun sanʼat qanchalik qimmatli boʻlsa, badiiy asarni idrok etish jarayonida estetik munosabat shunchalik toʻliq namoyon boʻladi. Musiqiy idrok haqida gapirganda, I.P. Lukshinning taʼkidlashicha, u tajriba hissi bilan birga keladi [7,38-53].

Musiqa asarlariga nisbatan subʼektning bahosi idrok etish qiymati bilan aniqlanadi. Musiqiy sanʼatning estetik qadriyatlarini tushunish badiiy faoliyatning muayyan usullariga asoslangan boʻlib, murakkab jarayondir. Birinchi bosqichda obʼekt (musiqa sanʼati) ongsiz darajada baholanadi, musiqiy va estetik hodisaga birlamchi emotsional reaksiyalar paydo boʻladi. Ikkinchi bosqichda musiqiy va estetik qiymatni baholash yanada ongli darajada amalga oshiriladi. Hissiy va estetik tuygʻularni aqliy, mantiqiy qayta ishlash jarayoni amalga oshiriladi, qabul qiluvchida adekvat idrok shakllanadi, sanʼatning badiiy va estetik qadriyatlariga qadriyatli munosabat rivojlanadi. Jamiyatda doimiy ravishda roʻy berayotgan qadriyatlarni qayta baholash oʻquvchilarning qadriyat yoʻnalishlari mazmunini oʻzgartirishga olib keladi.

Zamonaviy taʼlim insonparvarlik paradigmasi sharoitida qadriyat yoʻnalishlarini izlamoqda, bu qadriyatlarni tubdan qayta baholashga, hayotning yangi maʼnolarining tugʻilishiga olib keladi. Sobiq tarbiya tizimi va qadriyat munosabatini “tugatilgan shaklda” oʻtkazish usullari

o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlar bilan samarali tanishtirishga to'sqinlik qiladi.

XULOSA

Xususan musiqa san'ati o'quvchilarining qadriyat yo'nalishlarini shakllantiradi. Shu sababli, o'quv muassasasining madaniy-ma'rifiy makonida madaniy faoliyat jarayonida shaxsning rivojlanayotgan individual madaniyati va jahon ma'naviy madaniyati o'rtasidagi muloqotga asoslangan ta'lim jarayoni modellashtirilishi kerak. O'quvchining musiqa san'atiga va tavsiya qilingan xalq cholg'usiga bo'lgan qadriyatli munosabatini tarbiyalash aynan insonning dunyodagi o'z o'rnini topishda ma'naviy izlanishlarini aks ettiradi, bu insonga hayotning ma'nosini tushunishga yordam beradi, hamda atrofdagi voqelikka qadriyatli munosabatda bo'lish va shaxsiy o'zini o'zi anglashda katta pedagogik ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании, - М.; Л.: Музыка, 1965. 149 с.
2. Будаева Т.Б. Воспитание у школьников ценностного отношения к музыкальному искусству. В Е С Т Н И К Бурятского Государственного Университета 2015/2 ОБРАЗОВАНИЕ. ЛИЧНОСТЬ. ОБЩЕСТВО с.21-27.
3. Кант И. Первое введение в критику способности суждения. 1789—1790 // Кант И. Соч.: в 6 т. М., 1966. Т. 5. С. 99—160.
4. Кант И. Критика способности суждения // Там же. С. 161—513.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. 1785 // Там же. М., 1965. Т. 4 (1). С. 219 — 310.
6. Коростелева Н.И. Воспитание ценностного отношения младших школьников к произведениям музыкального искусства : Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 : Екатеринбург, 2004 186 с. РГБ ОД, 61:04-13/1349]
7. Лукшин И.П. Социальная типология эстетического вкуса // Восприятие музыки / Ред.- сост. В.Н.Максимов- М.: Музыка, 2008. — С. 38-53.
8. Слостенин В.А., Чижакова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: Учеб. пособие. — М.: Академия, 2003. — 192 с.

